

УДК 342.951:364.3

ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Закриницька В. О.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті досліджено теоретичні підходи до визначення поняття «система соціального захисту», акцентовано увагу на особливостях побудови цієї системи та окремих умовах її ефективного функціонування. Також визначено ознаки, на яких саме базується поняття «система». Розглянуто загальні (базові) принципи системи соціального захисту.

Ключові слова: система, соціальний захист, система соціального захисту, сім'я, діти, молодь.

Аннотация: в статье исследованы теоретические подходы к определению понятия «система социальной защиты», акцентировано внимание на особенностях построения этой системы и отдельных условиях ее эффективного функционирования. Так же определены признаки, на которых основывается понятие «система». Рассмотрены общие (базовые) принципы системы социальной защиты.

Ключевые слова: система, социальная защита, система социальной защиты, семья, дети, молодежь.

Annotation: the article investigates theoretical approaches to the definition of the concept of «social security system», emphasizes the peculiarities of the construction of this system and the separate conditions for its effective functioning. Also, the signs on which the concept of «system» is based are determined. The general (basic) principles of the social protection system are considered.

Key words: system, social protection, social security, family, children, youth.

Забезпечення стабільного розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави неможливо без створення дієвої системи соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, належної організації і здійснення управління цією системою. Саме тому поглиблене дослідження адміністративно-правових засад управління у сфері сім'ї, дітей та молоді набуває особливого значення й актуальності.

Це зумовлює проведення комплексного дослідження адміністративно-правових засад управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, її організаційних засад. В Україні провадиться широкомасштабна адміністративна реформа, невід'ємним складником якої є вдосконалення системи управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді. Проте, незважаючи на вживані заходи, ця система ще не повною мірою відповідає інтересам утвердження демократичної, соціальної, правової держави, розвитку громадянського суспільства, здійснення ефективного управління. Це зумовлює необхідність подальшого реформування управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді.

Створення дієвої системи соціального захисту та управління цієї системою з метою досягнення оптимальних результатів, визначення шляхів та умов їх подальшого розвитку передбачає вивчення, аналіз та узагальнення відповідного вітчизняного досвіду. В контексті досліджуваної проблеми важливим видається також аналіз існуючих міжнародних концепцій і кращого досвіду демократичних країн щодо розбудови управління системою соціального захисту, обґрунтування доцільності впровадження в Україні принципів належного управління соціальним захистом, що підтвердили свою ефективність у багатьох країнах світу. Зрозуміло, що вивчення та посилення на зарубіжний досвід не означає необхідності його прямого перенесення у вітчизняну практику. Але аналіз цієї діяльності і застосування окремих підходів або елементів є безумовно корисним.

В економічно розвинутих країнах функціонуючі системи соціального захисту є сьогодні важливою частиною національної економіки, витрати на підтримку яких складають понад чверть внутрішнього продукту [1, с. 21]. В одних країнах системи соціального захисту є виключно державною прерогативою (наприклад, Скандинавські країни, в інших – є майже децентралізованими (наприклад, США). Системи різняться за структурою соціальних органів, базовими засадами визначення об'єктів соціального захисту тощо.

Підходи до аналізу системи соціального захисту сім'ї, дітей і молоді в Україні мають базуватися на науково визначених засадах розуміння і тлумачення поняття «система».

У словнику Брокгауза і Ефрона система визначається як «поєднання однорідного знання в одне ціле». Засадою для такого поєднання виступає певне начало або принцип. Автори словника визначають систему як «сукупність органів, які здійснюють будь-яку загальну функцію» [2, с. 109]. Новий словник української мови визначає систему як «порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь», «форму організації, структуру», «сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням» [3, с. 207].

Представники сучасної теорії систем (Л. Берталанфі [4, с. 34 - 35], І. Блауберг [5, с. 7 - 9], В. Садовський [6, с. 64], О. Уємов [7, с. 172], У. Ешбі [8, с. 261] та ін.) виділяють групу суттєвих ознак, на яких повинно базуватися те, що характеризується як «система», а саме: наявність сукупності взаємозв'язаних і взаємозалежних частин, які характеризуються особливою цілісністю; ієрархічна складність, соціальна, економічна, політична відкритість; самокерованість (декілька рівнів управління); відносна незалежність; здатність до перебудови рівнів управління; включеність до системи загальносвітових стандартів соціального захисту; здатність до внутрішньої і зовнішньої оцінки.

Саме на цих критеріях, на нашу думку, повинна базуватися система соціального захисту сім'ї, дітей та молоді в Україні та управління у цій сфері.

Головною метою формування системи соціального захисту є надання державою через систему спеціальних державних органів, місцевого самоврядування і громадських об'єднань та інших недержавних суб'єктів соціальної допомоги найбільш вразливим категоріям населення, у тому числі сім'ям, дітям, молоді у подоланні кризових ситуацій, складних життєвих проблем. Розглянемо окремі підходи до визначення поняття «система соціального захисту», що містяться на сторінках наукових джерел.

Так, В. Антропов пропонує під системою соціального захисту розуміти сукупність інститутів і заходів, спрямованих на захист індивідів соціальних груп від соціальних ризиків, які можуть привести до повної або часткової втрати економічної самостійності і соціального добробуту. На його думку, система соціального захисту повинна відігравати вирішальне значення і впливати на перерозподіл національного прибутку з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків [1, с. 11].

Г. Шафікова зазначає, що це система «заходів правового, соціально-економічного і організаційного характеру, яка гарантується і реалізується державою, для забезпечення гідного життя людини, тобто його матеріального забезпечення на рівні державних стандартів сучасного розвитку суспільства і доступу до цінності культури» [9, с. 380].

На думку Т. Миронової, система соціального захисту є найбільш адекватним в умовах ринкової економіки механізмом захисту від соціальних ризиків і пропонує розглядати систему соціального захисту як «діяльність державних і недержавних органів та організацій по здійсненню заходів економічного, правового, організаційного характеру, які спрямовані на попередження або пом'якшення негативних наслідків для людини і її сім'ї при настанні певних соціально значущих обставин (у тому числі й соціальних ризиків), а також для збереження прийнятної рівня їх матеріального і соціального добробуту» [10, с. 39]. В. Шайхатдінов розглядає таку систему як діяльність держави і органів місцевого самоврядування, громадських організацій з охорони материнства і дитинства, надання допомоги сім'ї, охорони здоров'я громадян, забезпеченню зайнятості населення, матеріальному обслуговуванню і забезпеченню непрацездатних та інших громадян, які потребують соціальної підтримки [11, с. 23].

Важливою особливістю системи, про яку йдеться, є те, що вона повинна містити в собі як загальносвітові стандарти соціального захисту, так і враховувати суто національні аспекти – існуючі традиції, досвід державного регулювання та благочинства. Щодо першого, то в основу створення та функціонування системи соціального захисту закладені принципи концептуального підходу світової спільноти до міжнародно-правової регламентації прав сім'ї, дітей і молоді: Загальній декларації прав людини 1948р., Женевській декларації прав дитини 1924 р. і Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1959 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., в статутних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій ООН, які опікуються питаннями сім'ї, дітей і молоді. У 1989 р. у Нью-Йорку прийнято Конвенцію про права дитини, де вперше в історії певним чином здійснено кодифікацію загальних підходів людства до визнання, захисту, охорони, і гарантій реалізації і захисту права дитини.

Для створення повноцінної системи соціального захисту сім'ї, дітей та молоді на національному рівні особливе значення мають сформульовані специфічні соціальні умови і особливості, необхідні для становлення дитини у соціумі. Для реалізації поставлених задач в Конвенції закріплюється система державних заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародних стандартів із соціального захисту сім'ї, дитини, молоді, зокрема шляхом створення державних органів, що забезпечують безкоштовне надання різних видів допомоги, доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, підготовки до трудової діяльності, доступу до відпочинку.

Суспільство несе постійну відповідальність за підтримку дітей та в інтересах дитини має визнати і права сім'ї. Міжнародні стандарти ставлять перед Україною задачу вироблення всебічного, послідовного та скоординованого підходу до політики стосовно сім'ї і дитинства.

Таким чином, зазначимо, що формування сучасних систем соціального захисту сім'ї, дітей і молоді пов'язано з посиленням державного регулювання соціальних процесів (це простежується навіть в країнах з традиційно децентралізованими системами соціального захисту, наприклад, США), ускладненням соціально-демографічної структури суспільства (у більшості розвинутих країн падає народжуваність і зростає кількість потенційних споживачів системи соціального захисту за рахунок літніх людей).

Важливе значення при цьому має визначення принципів, на яких базується або має базуватись система соціального захисту сім'ї, дітей та молоді.

Загальними (базовими) принципами системи соціального захисту виступають такі принципи як гуманізм, соціальна справедливість, адресність, системність, комплексність, адаптивність та декотрі інші. Найважливішими з них є гуманізм і соціальна справедливість. Бути гуманним і справедливим при здійсненні соціального захисту – це визнання самоцінності людської особистості, її право на свободу, розвиток власних здібностей, гідне, повноцінне і щасливе життя незалежно від національних, расових та інших індивідуальних і соціальних особливостей. Це створення відносин між людьми, що базуються на взаємодопомозі, взаєморозумінні і добрі.

Система соціального захисту базується на принципах системності і комплексності. Вона створюється як упорядкована сукупність взаємодіючих компонентів, як цілісне утворення, що складається із взаємопов'язаних структурних елементів, які в процесі інтеграції утворюють певну цілісність. Елементами системи соціального захисту є суб'єкти і об'єкти, зміст яких розкривається в меті, задачі, функціях і засобах. При формуванні системи важливо забезпечити, щоб її об'єкти представляли собою ієрархічну організовану цілісну суспільну систему, а суб'єкти, які здійснюють діяльність, віддзеркалювали цю цілісність.

Особливістю системи соціального захисту є її багатосуб'єктність. Головним суб'єктом соціального захисту є держава. Вона розробляє і забезпечує реалізацію соціальної політики в галузі соціального захисту (у цьому випадку – сім'ї, дітей та молоді), прагне зробити її ефективною, враховує регіональні фактори при її проведенні тощо. Держава здійснює організаційний вплив на соціальні процеси у суспільстві, ефективно регулює і контролює соціальну сферу через створення соціально гарантованих умов для життєдіяльності, підтримання оптимальних співвідношень між доходами активної частини населення і непрацездатних громадян, мінімальними розмірами оплати праці, стипендій, допомоги і встановленням національним стандартом прожиткового мінімуму, створює умови для зміцнення здоров'я, освіти і культури, вирішення житлових проблем.

Держава забезпечує правову основу соціального захисту, формує і організує роботу громадських об'єднань, використовуючи їх можливості для допомоги соціально незахищеним верствам населення, зокрема шляхом залучення недержавних органів до участі у розроблених державою комплексних планів і програм соціального захисту.

Принцип комплексності проявляється у забезпеченні взаємодії всього комплексу заходів економічного, соціального, правового характеру щодо забезпечення гарантованого державою мінімального рівня соціального захисту. Комплексність забезпечується: 1) єдністю мети, принципів і напрямів діяльності; 2) поєднанням історичного досвіду і традицій з сучасною практикою надання допомоги людині; 3) різнобічним вивченням об'єкта соціального захисту, наприклад, вивчення складу багатодітної сім'ї, оцінка окремих категорій дітей, що потребують соціальної опіки і допомоги (немовлята, діти-сиріти, діти-інваліди тощо); 4) координацією і узгодженістю дій суб'єктів соціального захисту; 5) контролем за здійсненням заходів з надання допомоги і підтримки людям.

Важливого значення має принцип превентивних заходів із соціального захисту, що проявляється у попередженні причин соціальних негараздів, виявлення їх на початковій стадії формування та їх подолання.

Важливим принципом соціального захисту виступає його адресність, тобто здійснення комплексу заходів з підтримки гідних умов існування, наприклад, дитини з неблагополучної сім'ї, що попала у важку життєву ситуацію, з урахуванням їх індивідуальних потреб і можливостей їх задоволення на підставі визначених критеріїв. Принцип адресності, заснований на наукових методах і розрахунках, є засобом забезпечення соціальної справедливості і фактором активізації його внутрішнього потенціалу.

Принцип адаптивності системи соціального захисту означає, що вона повинна передбачати попереджувальний перегляд соціальних нормативів в умовах інфляції та економічної нестабільності, своєчасний розвиток правової бази організаційних структур, оновлення методів здійснення тощо. Адаптивність системи соціального захисту означає її здатність до самовдосконалення, розвитку самозахисної активності та ініціативи об'єктів, прояв власних засобів соціального захисту. Це особливо важливо, коли мова йде про соціально-демографічні, регіональні спільноти тощо.

Названі принципи віддзеркалюють об'єктивні закономірності саме соціально-захисного розвитку суспільства. Вони реалізуються в процесі формування системи соціального захисту, в процесі реалізації функцій соціального захисту і збагачення їх новим змістом. Зрозуміло, що наведений перелік принципів немає вичерпного характеру, він може бути продовжений і зазнати дальшої конкретизації.

Ефективність системи забезпечення соціального захисту сім'ї, дітей безпосередньо залежить від проведення системних внутрішніх реформ, спрямованих на створення гнучкої, дієздатної і демократичної системи управління у визначеній сфері.

Безперечним є той факт, що управління суспільством та державними справами, у тому числі у сфері соціального захисту, залежить від того як функціонують органи держави, на яких принципах відбувається їх організація та діяльність. Саме тому, вирішення проблеми ефективного державного управління є чи не основним питанням сьогодення. Кожна держава намагається віднайти для себе прийнятну концепцію побудови ефективного управління, вирішуючи при цьому надзвичайно складні і важливі завдання. Повною мірою все наведене вище стосується України, де ведеться активний пошук найбільш дієвої моделі державного управління, про що, зокрема, свідчать і реформаторські процеси, що відбуваються зараз.

Все це безумовно стосується і державного управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді. Важливим є створення такої системи управління соціальним захистом, у якій суб'єкти державного та недержавного секторів працювали б спільно для досягнення єдиної мети – створення оптимальних умов для функціонування сім'ї, розвитку дітей, професійного та особистісного зростання молоді, її самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропов В.В. Социальная защита в странах Европейского союза: история, организация, финансирование, проблемы / В.В. Антропов. – М.: Экономика. – 271с.
2. Энциклопедический словарь. Том XXX / Издатели: Ф.А. Брокгауз (Лейпциг), И.А. Ефрон (С.-Петербург). – СПб.: Тип. Акц. общ. «Издательское дело», 1900. – 480с.
3. Новий словник української мови у чотирьох томах: 4том /Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпущко. – К.: вид-во „Аконіт”, 2000. – 941с.
4. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. фон Бергаланфи //: Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. – М.: «Наука», 1969. – 203с.

5. Блауберг И. В. Системные исследования и общая теория систем / И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. – М.: «Наука», 1973. – С. 7-29.
6. Садовский В. Н. Смена парадигм системного мышления / В.Н. Садовский. // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. 1992-1994. – М., 1996.– С. 64-78.
7. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
8. Эшби У. Р. Введение в кибернетику / Эшби: У. Р.: пер. с англ.; под. ред. В. А. Успенского. Предисл. А. Н. Колмогорова. – Изд. 2-е, стереотипное. – М.: «КомКнига», 2005. – 432с.
9. Шафикова Г.Х. О правовой и социальной защите сотрудников органов внутренних дел / Г.Х. Шафикова //Актуальные проблемы права России и стран СНГ: Материалы VII Международной конференции (7-8 апреля 2005 г.) – Челябинск, 2006. – С. 378-388.
10. Миронова Т.К. Право и социальная защита / Т.К. Миронова. – М.:Изд-во «Права человека», 2006. – 336с.
11. Шайхатдинов В.Ш. Система социального обеспечения Российской Федерации на современном этапе / В.Ш. Шайхатдинов // Российский юридический журнал. – 1994. – №1. – С. 22–26.